

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

Statsvetenskapliga institutionen

Lobbying ur ett mottagarperspektiv

Riksdagsledamöternas tillgänglighet och mottaglighet
för lobbyister

Kandidatuppsats i statsvetenskap
HT 2009
David Fridner
Handledare: Birgitta Niklasson
Antal ord: 6088

Abstract

Title	Lobbying from the perspective of the recipient – Swedish parliament members availability and susceptibility to lobbyists.
Author	David Fridner.
Course	Bachelor thesis in Political Science. Department of Political Science, University of Gothenburg.
Semester	Autumn semester 2009.
Tutor	Birgitta Niklasson.
Number of pages	20.
Aim	The aim is to study Swedish parliament members availability and susceptibility to lobbyists.
Method	Qualitative method.
Material	Interviews with 7 Swedish parliament members.
Main result	The study reveals that it is not always the lobbyists who approaches the politicians, the opposite happens on a regular basis. The politicians find lobbyists helpful in providing them with information for decision-making. They are mainly interested in meeting lobbyists who share their opinion in a certain matter, a reason for this could be that the politicians hardly believe that the lobbyists will be able to give them new perspectives on political issues.

Innehåll

1. Inledning.....	1
2. Syfte och frågeställningar.....	2
3. Teori.....	3
Demokratiaspekter av lobbying.....	3
Lobbyisternas makt i ett pluralistiskt politiskt system.....	3
De heterogena mottagarna.....	4
4. Metod.....	5
Val av metod.....	5
Val av ledamöter.....	5
Begränsningar och problem.....	6
Intervjuer.....	7
Planering.....	7
Genomförande.....	7
Analys.....	7
5. Resultat och analys.....	8
Disposition.....	8
Kontakt.....	8
Typ av kontakt.....	8
Graden av uppvaktning.....	9
Initiativ från politikerna.....	10
Betydelsen.....	11
Informationsunderlag.....	11
Omvärdering av åsikter.....	11
Faktorer.....	12
Egna vinsten räknas.....	12
Lika barn.....	13
Sakfrågornas innehåll.....	13
Resursernas betydelse.....	13
6. Slutdiskussion.....	14
Referenser.....	16
Bilagor.....	19

1. Inledning

Vi lever i ett föränderligt politiskt landskap, inte minst har konkurrensen om politiken och politikerna ökat. Det talas inom forskningen om en ”avkorporativisering” av det politiska systemet (Hermansson et al 1999: 38). Vi har gått från att politikerna institutionaliserat kontakten med vissa organisationer och därmed givit dem en särställning i det offentliga beslutsfattandet till ett mer pluralistiskt system där fler aktörer har möjlighet att göra sina röster hörda (Möller 2009, s 2).

Med denna skiftning har spelreglerna för det offentliga beslutsfattandet förändrats. I postkorporativismens och pluralismen fotspar följer nya metoder att påverka politiken. Inte minst har antalet lobbyister formligen exploderat det senaste decenniet (Möller 2009:2 & Melin 2000: passim). Skiftningen från korporativism till pluralism har inneburit en förskjutning från formell till informell politisk påverkan. I det korporativistiska Sverige fanns det en parlamentarisk kanal som några organisationer hade tillgång till och andra inte, i det pluralistiska Sverige sker den större delen av mötet mellan lobbyister och politiker informellt (SOU 2001: 90). Detta systemskifte gör ny forskning nödvändig, en del av äldre studiers kunskap går förlorad i översättningen från korporativism till pluralism.

Den här studien behövs dock av fler skäl. Mycket av den forskning som finns om förhållandet mellan politiker och lobbyister har intagit en förenklad syn på kommunikationsprocessen. Beslutsfattarna har setts som passiva mottagare snarare än aktiva meningsskapare och det har tagits för givet att om en lobbyist bara använder sig av metod X så kommer det att leda till utfall Y hos politikern (La Pira 2008: 10). För en heltäckande förståelse av lobbying räcker det inte med att studera sändarna (lobbyisterna) utan vi behöver även införskaffa kunskap om mottagarna (beslutsfattarna).

Samhällsrelevansen ligger framför allt i den demokratiska aspekten. Vi behöver veta våra folkvaldas tillgänglighet och mottaglighet för lobbyister om vi ska ha en chans att utvärdera (och i förlängningen förbättra) vår demokrati.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka riksdagsledamöternas tillgänglighet och mottaglighet för lobbyister.

Den första delen av syftet (det vill säga riksdagsledamöternas tillgänglighet) operationaliseras genom frågeställning 1 och 2 (se nedan) där jag undersöker riksdagsledamöternas kontakt med lobbyister. Den andra delen av syftet tar upp riksdagsledamöternas mottaglighet och operationaliseras genom frågeställning 3 och 4 (se nedan) där jag studerar vilken betydelse riksdagsledamöterna tillskriver lobbyisterna. Definitionen av lobbying skiljer sig åt bland olika källor och det kan därför vara på plats att tydliggöra min användning av begreppet. Inte minst finns det olika åsikter om huruvida lobbying alltid innefattar direktkontakter med politikerna eller inte samt huruvida begreppet bara ska inkludera lagliga påverkansförsök eller inte (jämför till exempel SOU 2001: 91 mot Ahlström et al 1998: 75). Det går att ifrågasätta huruvida direktkontakter ska vara ett krav för lobbying men i en forskarrapport som denna underlättar en sådan tydlig avgränsning. Jag kommer att använda demokratiutredningens definition som säger att lobbying är "... icke-institutionaliserade direktkontakter med politiker eller tjänstemän i syfte att påverka offentligt beslutsfattande" (SOU 2001: 91). Lobbyister kan alltså antingen vara personer som i sitt tjänsteutförande arbetar med att påverka politiska beslut på det här sättet (till exempel PR-konsulter, företrädare för ideella organisationer eller representanter för olika delar av näringslivet) eller så kan det vara "icke-professionella" lobbyister som till exempel föräldrar som försöker få kommunen att öppna ett nattdagis. Det tål att påpekas att det inte bara, från lobbyisternas sida, behöver handla om att få igenom olika politiska beslut utan att det även kan handla om att se till att en viss fråga aldrig dyker upp på dagordningen.

Frågeställningarna är:

- 1, Vilken kontakt har riksdagsledamöterna med lobbyister?**
- 2, Vilka faktorer har betydelse för riksdagsledamöternas kontakt med lobbyister?**
- 3, Vilken betydelse tillskriver riksdagsledamöterna lobbyister?**
- 4, Vilka faktorer påverkar vilken betydelse riksdagsledamöterna tillskriver lobbyister?**

Med risk för att vara övertydlig vill jag ändå poängtera att jag syftar på den kontakt riksdagsledamöterna har med lobbyister *i deras politiska arbete*. Detsamma gäller frågorna om betydelse (jag undersöker till exempel inte vilken betydelse en lobbyist kan ha haft för en ledamot på ett personligt plan).

3. Teori

Demokratiaspekter av lobbying

För att ha en chans att förstå politikernas förhållande till lobbyister behöver vi kunskap om opinionen kring lobbying, vi behöver även en viss kunskap om diskussionen kring fenomenet ur ett demokratiperspektiv. I Sverige betraktas lobbying av många som något fult och ohederligt (SOU 2001: 92). Det finns en bild av att lobbyisten är en person som i skymundan försöker muta politikerna att kringgå folkets vilja. Samtidigt finns det dem som menar att lobbying är bra för demokratin.

Synen på lobbyingens förhållande till demokratin avgörs till stor del av hur påverkbara man anser att politikerna bör vara. En fråga som bär spår av diskussionerna om deltagardemokrati kontra representativ demokrati. Den vanligaste kritiken mot lobbying kan vara att det är ojämnt: de med mest resurser får mest inflytande, sägs det. Stora företag har råd att starta en reklamkampanj för att väcka opinion, hyra PR-konsulter för att skriva debattartiklar eller bjuda in riksdagsledamöter på ett seminarium kring en viss fråga. Å andra sidan finns det dem som menar att lobbying är bra för vår demokrati. Det främsta argumentet för denna hållning är att lobbyisterna fungerar som informationskällor och att de därför bidrar till att politikerna kan fatta mer välgrundade beslut. Studerar vi skiftningen mot pluralism ser vi att kritik riktas mot att det försvårar ansvarsutkrävande: i ett pluralistiskt system kan det vara svårt att veta vem som påverkat vem på vilket sätt (SOU 2001: 94). I Washington ställs det därför krav på att lobbyister ska vara registrerade och att det intresse de representerar ska vara synligt (Lobbying reform 2006: 7) men förslag till sådana regleringar i Sverige har röstats ned (konstitutionsutskottets betänkande 2008: 32).

Lobbyisters makt i ett pluralistiskt politiskt system

Flera studier om mediernas makt har slagit fast att det är betydligt enklare att få människor att diskutera en viss fråga än det är att få dem att tycka på ett visst sätt (Weaver 2007: 142 & McCombs 2006: 53). En skillnad som inträffar när vi går från korporativism till pluralism är möjligen att politikerna förlorar en del av sin makt över dagordningen, åtminstone makten över dagordningen sett till lobbyisterna. I det korporativistiska systemet bjöd politikerna in representanter från olika organisationer för att ge sitt utlåtande i en viss fråga. Nuförtiden styr politikerna inte på samma sätt vilka frågor som olika representanter ska tycka till om utan genom att skapa opinion och mediebevakning på en viss fråga har lobbyisterna makt att lyfta upp frågor på den politiska dagordningen. I det pluralistiska systemet bedriver lobbyisterna större uppsökande verksamhet och de har därmed större makt över dagordningen (Möller 2009: 2).

Heterogena mottagare

Verklig förståelse för en kommunikationsprocess är möjlig först om det, utöver sändare och budskap, även finns kunskap om mottagarna (McQuail 2005: passim). Först om vi får en inblick i politikernas psyke finns det en chans att besvara studiens frågeställningar på ett tillfredsställande sätt.

En i det här sammanhanget intressant studie från USA visar att ledamöter i kongressen inte känner av alla krav som finns på dem utan för det mesta bara de krav som passar dennes psykiska behov. Beslutsfattarens mentala världsbild kan vara mer avgörande än verkligheten för vilka frågor som uppmärksammas (La Pira 2008: 28). Forskningen inom heuristik slår håll på bilden av människan som en rationell, objektiv informationsbearbetare; vi är varken kapabla eller villiga att beräkna samtliga utfall av alla problem vi drabbas av. När vi ställs inför olika valmöjligheter finns det skäl att tro att vi kommer att göra en bedömning som grundar sig på de minnen som är mest lättillgängliga för oss och som stärker den attityd vi redan har (Lau & Redlawsk 2001: 951). Detta tillvägagångssätt sparar tid och mentala resurser, möjligen förlitar sig riksdagsledamöter än mer på detta sätt att processa information då de möjligen ställs inför mer informationsbearbetning än gemene man. Detta kan vara mer aktuellt idag än någonsin förr, arbetstakten och kraven i politiken har ökat och beslutsfattarna har mindre tid att lägga på varje ärende än de haft tidigare (SOU 1999;121: 55).

Det är inte bara viktigt att se politikerna sinsemellan som differentierade mottagare utan även att förstå vilka skillnader i informationsbearbetning som kan finnas inom en och samma person. Sättet att processa information skiljer sig åt beroende på hur kunnig och engagerad beslutsfattaren är i en viss fråga. Information som rör frågor där man har expertkunskaper och ett stort engagemang lägger man mer tid på att utvärdera och bedöma utifrån olika perspektiv medan man i motsatta fall i högre grad använder mentala genvägar, till exempel genom att framkalla färskare minnen (La Pira 2008: 14). Detta kan betyda att lobbyister har svårare att påverka politikerna i frågor som de är väl insatta i.

Denna kunskap om informationsbearbetning ger oss inte bara en möjlig förklaring till hur politiker processar information från lobbyister utan kan även öka vår förståelse för vilka lobbyister som politikerna väljer att träffa. Om beslutsfattare tar mentala genvägar och undviker tidskrävande informationsberäkningar är det möjligt att de väljer att träffa de lobbyister som maximerar chanserna till detta. Det skulle innebära att de undviker utmanande och ifrågasättande lobbyister och möjligen också lobbyister som vill diskutera komplexa frågor. Inom ledarskapsforskning är det väl etablerat att chefer har en tendens att rekrytera medarbetare som liknar dem själva, det är möjligt att detta är applicerbart på politiker och lobbyister på det sättet att det är mer kontaktbara för lobbyister som påminner om dem själva (Ruef et al. 2003: 160).

4. Metod

Val av metod

Den mest grundläggande uppdelning av forskarmetoder är ”kvantitativ” och ”kvalitativ” där den förstnämnda metoden lämpar sig bra om man vill kategorisera, se samband eller generalisera medan den kvalitativa metoden snarare har ledord som förståelse, tolkning och mening (Forsberg, 2003). Med mitt syfte och med tanke på det utforskade ämnesvalet var det naturligt med ett kvalitativt metodval.

Mer detaljerat så består studiens material av enskilda respondentintervjuer utifrån ett strategiskt urval av riksdagsledamöter. Valet av detta tillvägagångssätt underlättades av att vissa av de andra tänkbara vägvalen föll bort: fokusgrupper på grund av ämnets känsliga karaktär och ledamöternas kännedom om varandra (dessutom hade det varit praktiskt svårt att få till stånd), enkäter på grund av att det eventuellt skulle kunna bli svårt att få en hög svarsfrekvens.

Val av Ledamöter

EU-parlamentariker valdes bort på grund av att det möjligen skulle vara svårt att få tillräckligt många att ställa upp på intervju, det finns bara 18 svenska EU-parlamentariker (EU-parlamentet 2009). Frågan om jag skulle sikta in mig på lokala politiker eller riksdagsledamöter avgjordes av bedömningen att den senare gruppen gör studien relevant för fler.

I urvalet av Ledamöter ville jag få med en så stor variation och bredd vad det gäller just faktorer som kön, erfarenhet (år i riksdagen) och partitillhörighet för att täcka in så många åsikter som möjligt av fenomenet ifråga. Forskning visar att kvinnliga politiker ofta känner sig åsidosatta och att manliga riksdagsmän är mer uppvaktade av lobbyister än kvinnliga dito (Möller 2009: 5). Vid sidan av denna könsmaktordning finns det en senioritetsprincip som innebär att de som suttit länge i riksdagen innehar många av de tyngsta posterna, något som i förlängningen skulle kunna betyda att erfarna riksdagsledamöter är mer uppvaktade av lobbyister (Möller 2009: 5). Vad det gäller partitillhörighet går det att se åtminstone två sätt på vilket den kan tänkas påverka synen på- och kontakten med- lobbyister. För det första i form av att den avgör huruvida politikern ifråga sitter i opposition eller inte, det är av uppenbara skäl troligt att riksdagsledamöterna med regeringsmakten blir mer uppvaktade av lobbyister. Det andra skälet att tro partitillhörighet kan ha betydelse för politikernas förhållande till mina frågeställningar ligger på ett mer ideologiskt plan, pluralism kan upplevas som mer kapitalistiskt än korporativismen och vänsterblocket ser, möjligen av det här skälet, mer kritiskt på dagens lobbyverksamhet (Möller 2009: 12). Slutligen valde jag att bara intervjua politiker från Trafikutskottet. Tanken med denna avgränsning var att intervjua

ledamöter med någorlunda likartade arbetsuppgifter för att minimera risken att få olika åsikter om olika saker. I dagsläget förs det inte något register över riksdagens lobbyister så det finns inga siffror på var lobbyverksamheten är mest aktiv. Det går dock att argumentera för att Trafikutskottet, med dess makt över stora privata aktörer inom bygg- och transportbranschen såväl som myndigheter och statliga bolag, utsätts för en stor och varierad lobbyverksamhet.

Det var inga större problem att få riksdagsledamöterna att ställa upp på intervjun. Totalt har jag intervjuat 7 riksdagsledamöter, vad det gäller flera av mina undersökningsområden var detta ett tillräckligt antal för att nå en viss teoretisk mättnad. Urvalet innehåller den bredd som var önskvärd enligt resonemanget ovan. Av anonymitetsskäl presenterar jag inte de olika ledamöterna utan nöjer mig med att berätta om det span de uppvisar vad det gäller kön, erfarenhet (år i riksdagen) och partitillhörighet. Ledamöterna uppvisar en jämn (3 av det ena könet och 4 av det andra) könsfördelning, erfarenheten i riksdagen sträcker sig från ledamöter som gör sin första mandatperiod till dem som är inne på sin tredje, ledamöterna tillhör fem olika partier, fördelning mellan blocken är jämn (3 av det ena blocket och 4 av det andra).

Begränsningar och problem

Metodvalet begränsar framförallt möjligheten till generaliseringar. Det möjliggör inte heller analyser av vilken påverkanskraft faktorer som partitillhörighet, kön och erfarenhet har på politikernas förhållande till lobbyister. Mina resultat visar vilket spektrum av åsikter riksdagsledamöterna har, inte vilken andel av riksdagen som bekänner sig till en viss åsikt. Dessutom är det viktigt att vara uppmärksam på att jag bara undersökt Trafikutskottet. Det kan tänkas vara stora skillnader i vilka lobbyisterna är och hur de arbetar mellan det här utskottet och till exempel Kulturutskottet.

En annan begränsning är att jag bara undersöker politikernas upplevelse av förhållandet med lobbyister och inte det faktiska förhållandet. Det kan vara svårt för ledamöterna att återkalla hur viktig en viss kontakt varit för ett politiskt beslut. Framförallt kan detta leda till att lobbyverksamheten bakom icke-beslut glöms bort. Dessutom är det tänkbart att det är ett särskilt stort glapp mellan den upplevda och faktiska betydelsen vad det gäller ett känsligt och illa omtyckt begrepp som lobbying.

Ett problem med ämnesvalet är att det, som vi sett, inte finns någon större samsyn på vad som ingår i begreppet. Jag har försökt avhjälpa detta problem med att klargöra min definition av begreppet för ledamöterna, jag har även exemplifierat vad som kan klassas som lobbying (se bilaga 2). Trots detta har samsynen inte varit fullständig. Några av politikerna tar till exempel upp att aktörer som inte haft direktkontakter med politikerna kan ses som lobbyister medan andra inte gör det. Under intervjuerna och i den senare analysen bedömer jag dock att studien lyckats säkerställa att äpplen inte jämförs med päron. Dels genom att jag under intervjuerna bett ledamöterna tydliggöra en oklar användning av begreppet, dels genom att i analysen vara uppmärksam på de gånger då ledamöternas användning av begreppet svävat iväg för mycket.

Intervjuerna tog 30-45 minuter. Flera av politikerna var av tidsbrist mycket tydliga med att de inte fick ta längre tid än så. I några av intervjuerna fanns det intressanta följdfrågor som jag inte ställde på grund av att jag då gått över tiden.

Intervjuer

Planering

Min initiala kontakt med ledamöterna bestod av ett mail där jag informerade om mitt studieupplägg och förklarade att jag var intresserad av att intervjua dem (se bilaga 1). Därefter ringde jag upp ledamöterna och bokade in en intervjutid, i två av fallen genomfördes telefonintervjuer då det inte fanns tid att träffas ansikte mot ansikte.

I utformandet av intervjuguiden har det varit viktigt att få ledamöterna att känna sig trygga, bland annat genom att ställa enkla, korta frågor. Samtidigt har det varit viktigt att tänka på att jag intervjuar politiker med allt vad det möjligen kan innebära i att undvika svar och att vara diplomatisk. Resultatet, det vill säga intervjuguiden, finns i Bilaga 2.

Genomförande

Samtliga intervjuer utom en har spelats in på band, förklaringen till det enskilda bortfallet är att bandspelaren gick sönder alldeles innan intervjun. Under intervjuerna har jag även tagit anteckningar, framförallt för att komma ihåg intressanta följdfrågor. Ledamöterna fick bestämma plats för intervjun – i de flesta fall ägde de rum kring riksdagen. Jag upplevde telefonintervjuerna som svårare på det sättet att man fick mindre information, till exempel fanns det givetvis ingen möjlighet att läsa kroppsspråk. I början av intervjuerna informerade jag ledamöterna om att svaren kommer att anonymiseras och berättade att det närsomhelst är möjligt att avbryta intervjun. Mer utförlig information om vilken information som gavs innan, under och efter intervjun finns i Bilaga 2.

Analys

Så fort som möjligt efter intervjuerna har jag skrivit ned mina tankar kring deras svar och de olika delarna av intervjun. Därefter har jag lyssnat igenom intervjuerna och skrivit ned vad som sagts – inte ordagrant utan själva poängen. Senare under uppsatsarbetet har jag gått tillbaks till enskilda delar av de olika inspelningarna, antingen för att hämta citat eller mer allmänt fräscha upp minnet av vad som sagts. Intervjusvaren har sorterats utifrån studiens fyra frågeställningar. Jag har varit uppmärksam på faran att detta tillvägagångssätt tappar översikt över de enskilda intervjuerna. Om man är för ensidigt koncentrerad på en tematisk uppdelning kan det leda till att man missar intressanta mönster mellan olika resonemang hos samma intervjuperson. Jag har avhjälpt detta potentiella problem genom att fortlöpande gått tillbaks och läst igenom hela intervjuerna.

Citaten är ordagrant återgivna med reservation för att talspråk ändrats till skriftspråk, exempelvis har ”nä” ändrats till ”nej”. Ledamöterna är av anonymitetsskäl bara namngivna med en bokstav (från A till G). Hakparantes ”[]” används för att särskilja intervjufrågorna från citaten och för att beskriva saker i citaten som kodats bort av anonymitetsskäl.

5. Resultat och analys

Disposition

Kapitlet är uppdelat i tre större block: ”Kontakt”, ”Betydelse” och ”Faktorer”. Det förstnämnda blocket fokuserar på frågeställning 1 (”Vilken kontakt har riksdagsledamöterna med lobbyister?”) men berör även frågeställning 2 (”Vilka faktorer har betydelse för riksdagsledamöternas kontakt med lobbyister?”). Här går jag igenom kontakten mellan politikerna och lobbyisterna, bland annat utifrån de underliggande frågorna: var sker kontakterna/mötena (till exempel formella kanaler – informella kanaler), hur sker kontakterna/mötena (till exempel grupp – enskilt), på vems initiativ sker kontakterna/mötena (till exempel politikerns – lobbyistens).

Det andra blocket fokuserar på frågeställning 3 (”Vilken betydelse för deras politiska arbete tillskriver riksdagsledamöterna lobbyister?”) men besvarar i liten utsträckning även frågeställning 4 (”Vilka faktorer påverkar vilken betydelse för deras politiska arbete tillskriver riksdagsledamöterna lobbyister?”). Denna del analyserar lobbyisternas betydelse, till exempel vad det gäller att bidra med information och förse politikerna med nya perspektiv.

Det avslutande blocket fokuserar på frågeställningarna 2 och 4 (se ovan). Dessa har till viss del besvarats i de tidigare blocken men här byggs analysen ut. Delar som behandlas är till exempel vilka faktorer som gör lobbyisterna attraktiva hos politikerna, vad sakfrågorna har för betydelse och hur lobbyisternas resurser kan påverka politikernas uppfattning om dem.

Kontakt

Typ av kontakt

Ledamöterna föredrar ett fysiskt möte men den första kontakten tas, föga förvånande, ofta via e-post eller telefon. Detta gäller oavsett om det är lobbyisterna som söker upp politikerna eller tvärtom. Trots pluralismens framfart betonar flera av ledamöterna att kontakten med lobbyister fortfarande till stor del sker via institutionaliserade kanaler, framförallt i utskottsarbete eller genom partigruppen.

Utskottets presidium har en lista, som kanske är inofficiell, på vilka grupper som får träffa dem. De går efter hur angeläget deras ärende är och kanske efter hur länge de köat. Ibland är olika parter där samtidigt, då är det som mest givande. (Ledamot C).

Visst, det är nog fler personer som jag träffar nuförtiden och kanske att det blir mer på tu man hand men egentligen är det mesta som förr. [F: Hur menar du att det var förut då?] Att många av mötena sker i grupp och på strukturerade möten, antingen genom utskott eller genom partiet. (Ledamot G).

Andra ledamöter nämner också utskottet som en plats där lobbyister ofta bjuds in. Utifrån dessa resultat bör man vara försiktig med att inte överdriva förskjutningen från formell till informell politisk påverkan. Ledamöterna beskriver förvisso även informella möten med företag, representanter för branschorganisationer och konsulter men det är inte en fråga om att möten med lobbyister gått från det ena systemet till det andra, snarare att karaktäristiska drag från korporativismen lever sida vid sida med karaktäristiska drag från pluralismen. Huruvida politikerna föredrar att träffa lobbyister enskilt och informellt eller i större grupper via institutionaliserade kanaler kan ha att göra med vem som kontaktar vem.

Särskilt om man ska träffa någon ny representant ser jag gärna att man [dvs. politikern] tar med sig några kollegor, det tror jag de flesta tycker. Det är bättre att vänta med att träffas själva [politikern själv med en eller flera lobbyister] tills man vet var man har varandra litegrann. (Ledamot B).

Senast för någon dag sedan var jag ute hos [nämner ett företag], då var det jag som åkte till dem. Om det är jag som ligger på för att träffas så är det rimligt att det är jag som åker ut tycker jag. Därför blir det ofta att dem jag åker ut till träffar jag själv medan vi här [i riksdagen] oftare är en större grupp som till exempel [nämner en organisation] har en dragning för. (Ledamot A).

Några av de andra ledamöterna upplever ingen skillnad på det här sättet utifrån vem det är som tagit den initiala kontakten.

Graden av uppvaktning

Det är stor skillnad på hur mycket kontakt ledamöterna säger sig ha med lobbyister, både vad det gäller hur ofta politikerna kontaktas av lobbyister och hur aktivt politikerna själva söker upp denna grupp. Somliga målar en bild av att ständigt bli uppvaktade av lobbyister medan det för andra endast sker sporadiskt.

Arbetsbördan och informationsmängden går inte riktigt ihop: det är så många som vill träffas samtidigt som man har en hel del eget arbete att göra. Det gör att jag blir tvungen att vara väldigt restriktiv med dem jag bokar tid med. (Ledamot E).

Det finns ett ständigt tryck från grupper som vill träffa en för att påverka olika frågor. Tyvärr så hinner man inte med mer än att träffa några av alla dem som vill boka ett möte. (Ledamot G).

Det är klart att det blir en del mail och så fast nej, jag tycker inte att det är så farligt med folk som drar i en. (Ledamot A).

När jag kom in [i riksdagen] för 3 år sedan trodde jag att alla möjliga skulle dra i mig men den bilden har inte riktigt stämt. Jag träffar faktiskt så gott som alla som vill träffa mig. De enda jag absolut säger nej till är grupper med idiotiska åsikter [tar som exempel främlingsfientliga organisationer]. (Ledamot C).

Ledamöterna skulle inte bli förvånande över dessa resultat, de är eniga om att det finns en tydlig skillnad i hur påpassade riksdagspolitikerna är. Flera av dem har dessutom klara uppfattningar om vad detta beror på. Samtliga av de ledamöter som suttit två eller flera mandatperioder märker en skillnad på det sättet att de var/är mer uppassade när deras partier har regeringsmakten. Några av ledamöterna som nu är i opposition beskriver dock hur deras popularitet ökat den senaste tiden, de motiverar detta med att valet närmar sig och att lobbyisterna garderar sig utifall att det blir ett maktskifte. Dagens opinionsklimat som pekar mot ett maktskifte påverkar säkerligen även detta.

Ett annat väntat sätt på vilket ledamöterna beskriver att partitillhörigheten har betydelse för vilka lobbyister som uppvaktar dem är att oppositionen har betydligt fler kontakter med fackförbund än ledamöterna från allianspartierna. I övrigt är det svårt att se några mönster i vilka lobbyister som uppvaktar politikerna, det är en blandad kompott av framförallt branschorganisationer, enskilda företag och ideella föreningar.

Andra faktorer som ledamöterna menar kan ha betydelse för graden av uppvaktning är utskott och vilken post eller profil politikern har. Det är flera som gör bedömningen att Trafikutskottet är ett av utskotten där lobbyisterna är som mest aktiv. Anledningen som nämns till detta är att utskottet har starka finansiella muskler. Faktorer hos politikerna som uppges kunna påverka att de blir mer uppvaktade av lobbyister är position (till exempel utskottsordförande, partiledare), kompetens och medienärvaro (politiker som sticker ut hakan i en viss fråga och får medieutrymme anses locka lobbyister).

Initiativ från politikerna

Vänder vi blicken mot politikernas egna kontaktförsök ser vi mycket aktivitet. Det blir tydligt att det inte bara är lobbyisterna som kontaktar politikerna: det motsatta kan vara minst lika vanligt.

Jag skulle nog säga att det lika ofta är jag som söker upp olika organisationer som att de kommer till mig. [...] Utskottet bjuder ibland själva in lobbyister för att få deras perspektiv på saker och ting. (Ledamot A).

Det är A och O att vara tillgänglig men även att själv vara aktiv med att få sakfrågor belysta från alla möjliga perspektiv. (Ledamot E).

Hur skulle det se ut om politikerna vore isolerade på något isberg? Nej, det handlar om att kunna ta in mycket information och se till att saker blir helt belysta. Förra veckan var jag till exempel ute på två byggarbeten för att få intryck. (Ledamot B).

Ledamöterna betonar vikten av att se olika aspekter av en viss sakfråga. Det är tydligt att flera av politikerna ser det som en skyldighet att både vara tillgänglig för inkommande information och att aktivt söka sig ut till ett bättre beslutsunderlag. Det är tänkbart att det blivit vanligare för politikerna att själva söka sig utåt i takt med deras makt över dagordningen till viss del gått förlorad. Ett sätt för politikerna att behålla initiativförmågan när lobbyister bedriver större

uppsökande verksamhet kan vara att själva bli mer utåtriktade. I ett pluralistiskt system kan detta vara en nödvändighet för att fortsätta styra vilka lobbyister som ska tycka till om vad och när.

Betydelsen

Informationsunderlag

Lobbyisterna betraktas framförallt som betydelsefulla i rollen som informationsbärare.

De [lobbyisterna] matar ju oss med input så jodå, de fyller en funktion. [F: Kan du ge exempel på vilken typ av input det kan röra sig om?] Det är ju kanske inget man stoltserar med men de kan till exempel komma med råd om argumentation kring en viss fråga. (Ledamot A).

Vår [politikernas] vinst med lobbyister är att de är informationsspridare. (Ledamot D).

Jag tror att vi går mer och mer mot ett system där politikerna är beroende av företag, ideella organisationer och så vidare för att kunna fatta välgrundade beslut. De spelar ju en roll på det här sättet redan nu. (Ledamot F).

Alla ledamöter säger att lobbyisterna kan förbättra deras informationsunderlag och flera är inne på att de förser ledamöterna med uppgifter som förbättrar deras argumentation. Samtliga politiker, det vill säga även dem från det röda blocket, argumenterar utifrån detta att det finns demokratiska vinster med lobbyister. Därmed inte sagt att de totalt sett menar att lobbyisterna är bra för demokratin (en fråga som faller utanför mitt undersökningsområde). En av ledamöter beskriver arbetstempot som så högt att denne är helt beroende av att lobbyister hjälper dem med insamlandet av information.

Omvärdering av åsikter

Med tanke på lobbyisternas roll för politikernas informationsunderlag är det möjligen förvånande hur noggranna ledamöterna är med att betona att lobbyisterna inte förmår dem att ändra åsikt. Det kommer förvisso upp att lobbyisterna kan bidra med nya perspektiv men i så fall alltid med en åtföljande gardering om att de inte har makt att ändra deras åsikt.

Politikerna köper inte det lobbyisterna säger. De allra flesta gör en samlad bedömning av alla åsikter kring frågan, allt utreds noga och man går till botten med frågor innan de ändras. Däremot kan de bidra med fakta som gör det lättare att argumentera. [...]
[F: När i den politiska processen tar ni intryck av lobbyister?] *Svårt att säga, ofta kommer de in för att lättare få igenom ett visst beslut. [F: Hur då?] Kan ju vara att man visar att den här organisationen med X antal medlemmar stödjer detta. (Ledamot B).*

Lobbyisterna fyller absolut en funktion med att hålla dig välinformerad och på det sättet vässa din politik. [F: Är det snarare så att de vässar argument än att ge nya perspektiv?] Kan vara både och faktiskt men de är ju inte lobbyister som bestämmer ens åsikter. (Ledamot G).

De [lobbyisterna] kan vara till hjälp för en viss ståndpunkt. [F: på vilket sätt?] Bidra med fakta, ta fram sakuppgifter. [...] [F: Hur bra eller dåliga är lobbyisterna på att öppna era ögon för nya tankar och perspektiv?] Det händer att de hjälper en på den fronten men det är mer en fråga om att stärka de hållningar partiet har. (Ledamot E).

Det är intressant att notera hur det förstnämnda citatet indikerar att storleken på organisationen, i form av medlemsantal, fortfarande kan vara viktigt för förmågan att påverka. De ovanstående citaten är bara några exempel på att politikerna bestämt hävdar att lobbyisterna inte kan styra deras åsikter, samtliga ledamöter är mycket tydliga med detta. Till viss del kan detta bero på att ledamöterna är ovilliga att erkänna att lobbyister kan ha påverkat dem på det här sättet. Att erkänna att lobbyister fått dig att ändra åsikt skulle, med tanke på den allmänna opinionen kring fenomenet, vara ett stort steg mot politiskt självmord. Det kan dock även vara så att lobbyisterna endast i mycket liten utsträckning förmår ledamöterna att byta åsikt. Dels för att de, som vi ska se, framförallt omger sig med lobbyister av samma hållning som dem själv, dels för att det helt enkelt är svårt att få människor att ändra sina åsikter. Forskning om selektiv hågkomst visar att vi har lättare för att befästa befintliga åsikter än att byta ut dem (Strömbäck 2000: 85).

Ledamöterna ger lobbyisterna en viss makt över dagordningen. Förutom att lobbyisterna kan bidra med nya perspektiv anger några av politikerna att lobbyisterna har förmågan att lyfta frågor på det här sättet. I diskussionerna om makten över dagordningen nämns medierna som de verkligt styrande.

Faktorer

Egna vinsten räknas

Det finns en samstämmighet i politikernas syn på vilka egenskaper som gör en lobbyist attraktiv.

Det hela är egentligen jätkligt enkelt: jag vill träffa folk som hjälper mig att göra ett bra jobb. Vad det gäller påtryckare betyder det att jag vill ha bra beslutsunderlag. De som kan ge mig bra, någorlunda ovinklad information kommer jag vilja fortsätta träffa. (Ledamot C).

Det är några som jag tackar nej till efter första mötet och det beror på att de varit för inriktade på sälj. Alltså, deras information är så vinklad att jag slår av. (Ledamot B).

Resonemang likt dem ovan går igenom hos flera av ledamöterna, att somliga lobbyister är för säljande och kommer med vinklad information ses som ett problem. Den lösning som presenteras på sina håll är att helt enkelt undvika dessa. Politikerna tar upp att de vill träffa lobbyister som förstår deras situation och som är trovärdig, det önskvärda budskapet är allsidigt och belyser flera perspektiv av en viss sakfråga. Från flera håll påpekas det att många lobbyister ”...inte tänker på vad som är intressant för oss som politiker” (ledamot D) utan att de bara motiverar ett visst beslut med att det vore bra för dem själva. Upplevelsen av att

lobbyisterna inte är tillräckligt väl insatta i politikernas situation och deras mandat är utbredd, ett talande exempel ses nedan.

Dåliga lobbyister [...] förstår inte att det inte räcker att ett visst beslut är bra för dem eller mig personligen. Jag behöver stöd från alla möjliga grupper så jag måste även se till att de grupperna gillar mina beslut. (Ledamot G).

Lika barn...

Det är intressant att även om politikerna betonar vikten av allsidig information så är det betydligt oftare de träffar lobbyister med en liknande hållning som dem själva än lobbyister med motsatta åsikter. Åtminstone om vi bortser från de forum där lobbyisterna träffar ledamöter från båda blocken. Politikerna motiverar detta med att de ser till att träffa lobbyister som de har ett gemensamt mål med, några tar även upp att funktionen med att belysa frågor ur ett annat perspektiv redan fylls av motståndarpartierna. En annan förklaring till detta är att det kräver mindre ansträngning att slipa sina åsikter än att ompröva dem (Lau & Redlawsk 2001: 951). Det är mer påfrestande att ta del av motargument och därför förvånar det inte att politikerna föredrar att träffa lobbyister med en liknande hållning som dem själva.

Sakfrågornas innehåll

Vänder vi blicken mot vilka sakfrågor som politikerna är intresserade av blir det tydligt att länet och utskottet styr. Flera motiverar att de framförallt prioriterar de frågor som är viktigast för deras län i och med att det är detta mandat som de sitter på. En av de andra säger att utskottet är mest styrande för vilka frågor som är intressanta, för andra väger utskottet och länet lika tungt. Bland de andra faktorer som styr vilka sakfrågor som politikerna är intresserade av nämns partiet, EU-nämnd, personligt intresse eller de frågor som kandidaten kryssades in för att driva.

Resursernas betydelse

I debatten huruvida lobbying är odemokratiskt eller inte tycks det självklart att lobbyister med stora resurser har mer att säga till om. Med tanke på detta är det förvånande att politikerna har delade uppfattningar om detta. För en av politikerna är det inte självklart huruvida stora resurser är till godo eller inte för lobbyisten ifråga och en annan ledamot menar till och med att det kan vara en fördel att vara en liten aktör.

Även inom politiken är det så att pengar styr. [F: På vilket sätt?] De kan avsätta mer tid, ligga på mer, sedan kan de ju samla mer kompetens och vara mer effektiva på att nå ut till media och så vidare. (Ledamot C).

Det är klart att stora lobbyister har lättare att nå fram, det är ju dessutom rimligt att de har det på det sättet för att de styr över fler personer. (Ledamot E).

Pengar styr till viss del men samtidigt blir jag själv i alla fall mer skeptisk. Dessutom hakar stora företag lätt in sig på resonemang om ekonomiska vinster och det är intressantare för dem än för mig. (Ledamot G).

Jag litar mer på små företag, dessutom vill jag veta hur det är på golvet. Pensionärsföreningen får till exempel också hellre mitt öra än bilföretagen för jag vet att de bryr sig om sina medlemmar och inte bara ekonomiska intressen. (Ledamot D).

Det är intressant att det finns dem som menar att det för en lobbyist snarare kan vara en fördel att vara liten. Likaså är det värt att notera hur en ledamot argumenterar för att det ur demokrati synpunkt är rimligt att de stora lobbyisterna har mer att säga till om då de påverkar ett större antal personer.

6. Slutdiskussion

Politikerna betonar vikten av att vara tillgänglig och detta gäller även gentemot lobbyister. Det är uppenbart att lobbyister idag är en väl etablerad del av det politiska systemet, åtminstone på riksdagsnivå. De båda grupperna träffas regelbundet och den initiala kontakten tas inte sällan av ledamöterna. Det är med andra ord dags att ifrågasätta bilden av politikerna som passiva mottagare.

Det är även dags att ifrågasätta bilden av lobbyisterna som ovälkomna. Förvisso upplever flera av politikerna att lobbyisterna kan vara dåliga på att motivera hur ett visst beslut skulle hjälpa ledamoten eller dennes väljare. Likaså finns det politiker som undviker vissa lobbyister för att de är för säljande och för att deras information inte upplevs trovärdig. Detta ska dock vägas mot att samtliga ledamöter på det stora hela upplever lobbyisterna som värdefulla vad det gäller att bidra till ett bra beslutsunderlag. I denna roll – som informationsbärare – är lobbyisterna som mest betydelsefulla för politikerna.

Lika barn leka bäst: politikerna är framförallt intresserade av lobbyister som delar deras ståndpunkt i en viss fråga. Detta har att göra med ovanstående resonemang om att politiker framförallt ser vinster i lobbyister vad gäller informationsinhämtning och i att de kan vässa politikerns argument. Däremot är politikerna inte mottagliga för att ändra sina åsikter till följd av lobbyisters agerande. Det råder konsensus bland politikerna om att lobbyisterna inte har den makten. I linje med detta bedöms lobbyisterna ha begränsad betydelse vad det gäller att få ledamöterna att se på saker och ting från nya perspektiv.

En tredje bild som det möjligen är dags att ifrågasätta eller åtminstone undersöka närmare gäller vilken betydelse lobbyisternas resurser har för deras förhållande till politikerna. Somliga politiker är eniga med den allmänna opinionen om att lobbyism är odemokratiskt då de mäktiga får mer att säga till om än de mindre aktörer. Några av ledamöterna menar dock att de hellre tar intryck av de mindre aktörerna då de har bättre kontakt med de vanliga

människorna (en parafasering av citat från ledamot D på s 14) eller för att de har andra motiv än strikt ekonomiska. Det vore intressant att se en studie på hur eventuella styrkor hos en liten aktör står emot eventuella styrkor hos en stor aktör vad gäller möjligheten att påverka politikerna.

Referenser

Ahlsson G, Bergström J H, Sundström A & Pamlin D (1998). *Lobbning*. Demokratiutredningens skrift nr 18.

Burson-Marsteller (2009). *A guide to effective lobbying*.

Cohen J E, Goldstein A O, Flynn B S, Munger M C, Gottlieb N H, Solomon L J & Dana G S (1997). State legislators perceptions of lobbyists and lobbying on tobacco control issues. *Tobacco control*; 6: 332-336.

Dalfelt S & Falkheimer J (2001). *PR-industrin, lobbyisterna och demokratin*. Nordicom Information.

EU-parlamentet (2009).

<http://www.europarl.europa.eu/members/public/geoSearch/search.do?country=SE&language=SV>.

Forsberg, C. & Wengström, Y. (2003). *Att göra systematiska litteraturstudier*. Stockholm: Natur och kultur.

Horst D L (2009). *Understanding the influence of lobbying on decisions made by the Kansas house education committee, 1995-2006*. Kansas State University. Manhattan, Kansas. Doktorsavhandling.

Högberg J & Melchior F (2001). *"Ögon och öron i EU djungeln": en explorativ studie av lobbying i EU*. Lunds universitet/Enheten för Medie- och Kommunikationsvetenskap (MKV). Kandidatuppsats.

Jaatinen, M. (1999), *Lobbying Political Issues: A Contingency Model of Effective Lobbying Strategies*, Inforviestintä, Helsinki.

Kihlman J (2008). *Så säljer man välörenhet : om PR, opinionsbildning och lobbying i ideella organisationer*. Örebro universitet/Humanistiska institutionen. Magisteruppsats.

Konstitutionsutskottets betänkande (2008). 09 KU 15.

<http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=3322&rm=2008/09&bet=KU15>.

Lau, Richard R. and David P. Redlawsk. 2001. "Advantages and Disadvantages of Cognitive Heuristics in Political Decision Making." *American Journal of Political Science* 45 (3): 951-971.

La Pira T M (2008). *Is it who says it or what they say. Information processes and lobbying influence in congress*. Rutgers, The State University of New Jersey. Doktorsavhandling.

Lindholm H (2007). *Trångt om saligheten - En studie av lobbyisters arbete med politisk påverkan i det post-korporativa Sverige*. Lunds universitet/Statsvetenskapliga institutionen. Magisteruppsats.

Lobbying Reform: Background and Legislative Proposals, 109th Congress (2006). CRS Report for Congress Received through the CRS Web.
<http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL33065.pdf>

Marcusson K (1998). *Att uppvakta statsråd*. Uppsala universitet/ statsvetenskapliga institutionen: PISA.

McQuail D (2005). *McQuail's mass communication theory*. Sage Publications: London.

McCombs M (2006). *Makten över dagordningen : om medierna, politiken och opinionsbildningen*. SNS förlag.

McGehee G N, Meng F & Tepanon Y (2005). Understanding legislators and their perceptions of the tourism industry: The case of North Carolina, USA, 1990 and 2003. *Tourism management*; 27 (4): 684-694.

Melin C (2000). *Makten över trafikpolitiken : korporativism, lobbying och opinionsbildning inför 1998 års transportpolitiska beslut*. Uppsala universitet.

Möller T (2009). *Lobbyism i den svenska riksdagen*. Precis.

Naurin D (2001). *Lobbying, korporativism eller den stängda dörrens politik? Institutionella reformer för och mot organiserade intressen*. Göteborgs universitet, statsvetenskapliga institutionen. SNS författningsprojekt Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.

Norfall M (2008). *En studie av IOGT-NTO:s strategier för att påverka politiska beslut 1990-2006*. Mälardalens högskola/Akademien för hållbar samhälls- och teknikutveckling. Kandidatuppsats.

Pettersson O (1989). *Maktens nätverk : en undersökning av regeringskansliets kontakter*. Stockholm : Carlsson.

Ruef, M., Aldrich, H. E. & Carter, N. M. (2003) The Structure of Founding Teams: Homophily, Strong Ties, and Isolation among U.S. Entrepreneurs. *American Sociological Review*. Vol. 68. Sid.195-222.

SOU 1999:121. Hermansson J, Lund A, Svensson T & Öberg P O (1999). *Avkorporatisering och lobbying – konturerna till en ny politisk modell*. Demokratiutredningens forskarvolym XIII: SOU. Fakta Info Direkt.

SOU (2001). *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Demokratiutredningensbetänkande.

Storm J & Karlsson C (2006). *"Are You Gonna Go My Way?" - En empirisk studie av Västra Götalandsregionen lobbyverksamhet och nätverkan i EU*. Lunds universitet/ Statsvetenskapliga institutionen. Kandidatuppsats.

Strömbäck J (2000). *Makt och medier – en bok om samspelet mellan medborgare, medierna och de politiska maktavarna*. Studentlitteratur: Lund.

Weaver, D.H. (2007, Feb.) Thoughts on Agenda Setting, Framing, and Priming. *Journal of Communication*. Vol. 57 No. 1, p. 142 – 147.

Öberg P O (1997). *Medborgarnas inflytande och särintressenas makt, korporativism och lobbying i statsförvaltningen*. Uppsala universitet. Rapport från förvaltningspolitiska kommissionen.

Bilaga 1

Informationsmail

Hej XXX!

Denna höst genomför jag en studie om riksdagsledamöternas syn på lobbyister. Undersökningen är en del av mitt examensarbete i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Jag är därför intresserad av att diskutera möjligheterna att intervjua dig. Givetvis garanteras du anonymitet: svaren kommer på intet sätt att kunna spåras tillbaks till dig. Intervjuerna tar inte mer än 45 min.

Jag slår en pling i början av nästa vecka för att diskutera möjligheterna att boka in en intervju.

Vänliga hälsningar

David Fridner

070-XXX

Intervjuguide

Information

Berätta om studiens syfte och att det handlar om en kandidatuppsats i statsvetenskap vid Göteborgs Universitet. Informera om anonymitet och att jag inte kommer att hänga ut några av de lobbyister de nämner heller. Få godkännande på bandinspelning för transkribering.

Informera om att intervjuguiden är uppdelad i två teman: Tillgänglighet och Mottaglighet (förklara vad jag menar med dessa teman), och att intervjun tar 30-45 min. Definiera lobbying och förklara att det kan handla om situationer då de som ledamot blir kontaktade av exempelvis företag, kommuniker eller organisationer som företräder sådana intressen.

Tema tillgänglighet

Skulle du uppskatta att du har mycket eller lite kontakt med lobbyister jämfört med dina riksdagskollegor? –Hur kommer det sig (beror det på ålder, parti, utskott, intresse)?

Under den senaste veckan, vilken kontakt har du haft med lobbyister? Hur tänker du när du prioriterar mellan olika lobbyister, för du kan väl inte träffa alla? Vilken form av kontakt, exempelvis e-post, telefonsamtal eller personliga möten, har ni med lobbyister? Vilka intressen är det vanligast att de lobbyister som kontakter er representerar?

Hur vill du ha hjälp från lobbyister i ditt politiska arbete? Vad utmärker ett gott samarbete mellan politiker och lobbyister? Hur skapas goda relationer?

Vilka egenskaper tycker du är viktigast hos en lobbyist? Vad skulle du säga är de vanligaste strategiska misstagen som lobbyisterna gör i sin kontakt med er?

Hur upplever du allmänhetens syn på lobbyister? –Mediebilden? Hur väl tycker du att de stämmer med verkligheten? På vilket sätt, om något, tror du att denna mediebild påverkar din kontakt med lobbyister?

Tema mottaglighet

Vilken betydelse har kontakter med lobbyister för dig? –Vad det gäller informationstillgång, för dina politiska åsikter, för ditt politiska agerande? Vad tycker du om detta? –Ev. be dem spekulera om sina kollegor istället.

När i den politiska processen tar ni intryck av lobbyister? Vid utformningen av nya politiska förslag eller snarare i ett senare skede, t.ex. vid omröstningar?

Vilka fördelar, om några, ser du med lobbyister?

Vilka nackdelar, om några, ser du med lobbyister? Hur skulle man kunna råda bot på dessa?

Så, nu har jag slut på frågor. Är det något som ni skulle vilja kommentera eller som ni tycker att jag glömt fråga om?

Avslutning

Fråga om det skulle kunna gå bra att kontakta dem igen om jag behöver ställa någon uppföljningsfråga. Fråga om de vill att jag ska skicka dem en kopia på uppsatsen när jag är klar.